

Др Снежана Бркић, доцент
Правног факултета у Новом Саду

ПРИЗНАЊЕ ОКРИВЉЕНОГ У СРПСКОМ ПРАВУ ДО 1865. ГОДИНЕ

Сажетак: У раду се даје историјски осврт на усјанову признања окривљеног у нашем праву, почев од првих писаних извора у XII веку, преко обновљене српске државе Првог и Другог усјанка, до доношења првог српског законика о кривичном поступку 1865. године. Признање је у свим фазама развоја представљало значајно доказно средство, подлежући у прво време слободној оцени доказа, која је 1842. године усјушила место законској оцени доказа. Посебно је обрађено питање изнуђивања признања, са сјановицима правних пројиса и судске праксе.

Кључне речи: признање, шортура, оцена доказа

I. Период старе српске државе

1. Историја српског права почиње са дефинитивним досељењем словенских племена на Балканско Полуострво половином VII века.¹ Због недостатка писаних извора о најранијем периоду племенског уређења не може се са довољно тачности говорити. Први споменици датирају из XII века, након пријема хришћанства и писмености, и сведоче о значајном византијском утицају.² Они поста-

¹ Вид. Д. Јанковић, *Историја држава и права народа Југославије I – ранофеудалне државе јужнословенских народа (до XII века)*, Београд, 1960, стр. 91.

² Вид. С. Новаковић, *Средњовековна Србија и римско право*, у: Васкрс државе српске и друге студије, Београд, 1986, стр. 250.

ју све бројнији у периоду од XIII до XV века, који се поклапа са политичким, економским и културним успоном средњовековне Србије. Као и у већини ранофеудалних држава, није се правила разлика између кривичног и грађанског поступка, што је била последица поимања кривичног дела као приватне ствари појединца. Судски поступак је био једини дозвољени пут за гоњење учинилаца кривичних дела и подмирење приватноправних потраживања. Свако самовласно разрачунавање између странака било је најстроже забрањено.³ Поступак се покретао само на позив оштећене стране, осим у случају тата и гусара који су се гонили по службеној дужности.⁴ Доказни систем је представљао својеврстан компромис византијског и старог паганског права, које је обавијало духом ирационализма и формализма многа доказна средства: заклетву, саклетвенике, божје судове.

2. Признање се не помиње ни у Душановом законнику ни у повељама, због чега га неки аутори не набрајају у каталогу доказних средстава тога доба.⁵ Логично је, међутим, претпоставити да је признање служило као доказно средство и у средњовековном српском праву, и да се осталим доказима прибегавало тек ако не би било признања.⁶ По некима, признање је било потпун и најважнији доказ,⁷ чији се значај у оптужном поступку подразумевао, па није ни било потребе да се у Душановом законнику посебно помиње.⁸ Таквом типу поступка одговарало је третирање признања као доказа без оцењивања његове истинитости, услед чега је тужилац аутоматски добијао парницу.⁹ Извесно је да је у инквизиторском поступку против тата и гусара главни доказ било обличеније,¹⁰ док улога признања није позната.

Нема изворних података о значају признања које оптужени није дао у првом одговору на тужбу, већ касније у даљем току судског поступка. То се питање поставља с обзиром на опште правило из чл. 167. Душановог законика да прве речи парничара имају пуну важност и да касније исправке не важе: „Парци који исходе на суд царства ми да коју реч изговоре у првину, те-зи речи да су

³ То се истиче најпре у уговорима са Дубровником, Скопској и Светостефанској хрисовуљи. Према чл. 30. Душановог законика „Ако ли (јест) кто кому крив, да га иште судом и правдом по закону; ако ли урве без суда или кому забави, да плати самоседмо.”

⁴ Вид. чл. 89. и 145. Душановог законика.

⁵ А. Соловјев, *Историја словенских права, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд, 1998, стр. 517-522; В. Намисловски, *Нацрт развоја судства у средњовековној Србији*, Архив 1/1922, стр. 30; С. Шаркић, *Средњовековно српско право*, Нови Сад, 1995, стр. 119-122.

⁶ Тако Д. Јанковић, *Историја државе и права феудалне Србије (XII до XV век)*, Београд, 1957, стр. 118; Б. Марковић, *Узбеник српског кривичног поступка с обзиром на Пројекат кривичног поступка за краљевину С.Х.С.*, Београд, 1926, стр. 43.

⁷ Б. Благојевић, *Законик Цара Душана основ законийности средњовековне српске државе*, Скопље, 1939, стр. 79.

⁸ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањичкој држави IV део*, Београд, 1935, стр. 208.

⁹ Б. Марковић, *О доказима у кривичном поступку*, Београд, 1921, стр. 59. Такав статус је признање имало и у римском кривичном поступку у доба Републике *confessus pro iudicato habetur* (В. Бауер, *Казнено процесно право-повијесни развој*, Загреб, 1943, стр. 38).

¹⁰ Вид. чл. 145 - 149. Душановог законика.

вероване, и тем-зи речем да се суди а последњим ништо.” Спорно је да ли је овде израз „парци” употребљен у ширем смислу као ознака за обе процесне странке, или у ужем смислу, као ознака за тужиоца. Прво схватање заступају С. Новаковић и А. Соловјев,¹¹ а друго Т. Тарановски.¹²

Не може се са сигурношћу знати да ли је у овом периоду било изнуђивања признања: Душанов законик не помиње тортуру али то још увек не значи да је није било.¹³ Насупрот томе, у јужнодалматинским градовима тога доба забележени су неки случајеви употребе тортуре.¹⁴

II. Период од 1804. до 1813. године

1. Губитком државне самосталности у процесу турског освајања Србија је изгубила и своје законодавство и тиме прекинула континуитет са дотадашњим правним установама. Све до Свиштовског мира 1791, судску власт у Београдском пашалуку вршили су кадије и муселими, примењујући Коран, и издржавајући се од судских такси и казни, а највише од корупције.¹⁵ После Свиштовског мира уклоњени су јаничари и султановим ферманима из 1793. и 1794. године Србима зајемчена извесна самоуправа, према којој су јурисдикцију за лакша кривична дела задобили нахијски и сеоски кнезови. Такво стање је потрајало до 1801. године, када су након убиства Мустафа-паше поново завладале дахије. Њихови озлоглашени методи владавине довели су до избијања Првог српског устанка 1804. године и обнављања српске државе.

2. Са ослобођењем од Турака, Србија се поново нашла на нижем ступњу развоја од околних земаља, од којих је имала шта да научи. Док је у претходном периоду она углавном трпела утицаје са југа из Византије, сада је по природи ствари била више окренута западу и утицају Аустрије, у којој су се школовали први српски учитељи и писари.¹⁶ Најбоља илустрација за то је управо

¹¹ Вид. С. Новаковић, *Закон Стефана Душана*, Београд, 1870, стр. 247; А. Соловјев, *op. cit.*, стр. 523.

¹² Аргументација Тарановског није неуверљива. Придавање важности ономе што је тужилац први пут изнео, и игнорисање каснијих измена тужбе он објашњава великим формализмом и ригидношћу који је у том смислу био присутан у неким словенским средњовековним правима. У чешком и пољском праву се нпр. инсистирало на стриктном придржавању на суду изнете тужбе са њеном формулом употребљеном у позиву, под претњом губитка парнице. Вид. Т. Тарановски, *op. cit.*, стр. 191.

¹³ Тако Д. Јанковић, *op. cit.*, стр. 118.

¹⁴ Вид. случај у Дубровнику од марта 1443., Споменик Српске Академије 11 (1892) 84, наведен према Б. Марковић, *Уџбеник српског кривичног поступка*, Београд, 1926, стр. 43-44. Тортуру су, под утицајем римског права, познавала и нека германска племена, али само у поступку против неслободних (В. Бауер, *op. cit.*, стр. 90).

¹⁵ Ч. Милошевић, *Оснивање првог устаничког суда*, у: Зборник радова о судству и законитости у Првом српском устанку, Београд, 1979, стр. 98.

¹⁶ У условима неписмености многих судија, на обликовање судске праксе су често утицали сами писари (Б. Марковић, *О доказима у кривичном поступку*, Београд, 1921, стр. 63).

област кривичног поступка, у којој су се још у време правне нерегулисаности могли наћи судски акти који потпуно одговарају правилима тадашњег аустријског кривичног поступка.¹⁷ Аустријску правну мисао преносили су и ђаци Велике школе у којој је Лазар Војновић, бивши аустријски ђак, 1811. године држао предавања из државног права, права народног и судског поступка криминалног.¹⁸ Касније уредбе, расписи, укази и правила доношени су по узору на аустријско законодавство.

3. У обновљеној српској држави крупну промену је претрпело поимање кривичног дела, које се све ређе третира као приватна ствар странака и све чешће угрожава јавном казном. То произилази и из Закона проте Матије Ненадовића из 1804. године и из Карађорђевог законика из 1807. године. За разлику од кривичноматеријалних и организационих питања која су се у току Првог српског устанка покушала детаљније регулисати, кривична процедура је у том периоду само спорадично дотицана. Све до установљења Народног суда 1825, није било целовитијих прописа по којима би судови судили. Стога су они били препуштени обичајима, здравом разуму и савести.¹⁹ Вук Стефановић Караџић наводи да је Правитељствујушчи Совјет још из Смедерева „разаслао по нахијама кратке уредбе како ваља судити”, али оне нису сачуване. У архиви Српске Краљевске Академије сачувана је наредба бр. 1109 Правитељствујушчег Совјета од 10. септембра 1808. године упућена „старешинама и народу целом у Нахији Шабачкој, Ваљевској, Зворничкој и Ужичкој”, у којој се, између осталог, каже: „Старешинама пак свима објављује се, да се ниједан усудио није човека без суда убити, окром хајдука, који се одметнуо, а други макар што да скриви, да се преда суду. У којим местима магистрат има, да се нико усудио није том на путу стати; они људи кои су у Магистрату под заклетвом, да суде по правди и по совести својој - да им нико на пут не стане.”²⁰

4. О доказима који су се у то време практиковали сведоче сачувани судски протоколи и нека друга документа. Развој доказних средстава је био у знаку сукоба старог (феудалног) и новог (буржоаског)²¹ и мешавине рационалних и ирационалних елемената. Изгледа да је и у овом периоду најбољим доказним средством сматрано признање окривљеног и да се другим доказима прибе-

¹⁷ Вид. нпр. записник са суђења калпаџији Стефану Николићу у Главном београдском суду од јула 1812. године (вид. Д. Папазоглу, *Кривично право и правосуђе у Србији 1804-1813*, Београд, 1954, стр. 277-278).

¹⁸ Л. Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, Београд, 1979.

¹⁹ У забелешци К. Родофиникина, руског изасланика у Београду, крајем 1808. године стоји: „Овде сада суде по обичајима; најбоље би било пак увести руске законе, изабравши оне који су им потребни” (наведено према Д. Папазоглу, *op. cit.*, стр. 11).

²⁰ Наведено према С. Новаковић, *Уставно мишљење и закони Карађорђевог времена* (студија о постању и развићу врховне и средишне власти у Србији 1805-1811), Београд, 1988, стр. 138.

²¹ Тако Д. Јанковић, *Друштво устаничке Србије и његово правосуђе* (за једно ново истраживање устаничке историје), у: *Зборник радова о судству и законитости у првом српском устанку*, Београд, 19769, стр. 12.

гавало тек у недостатку признања. Помиње се нпр. један случај из 1808. године, у коме је Карађорђе на лицу места убио трговца шпекуланта, након његовог признања.²² У записнику са суђења Стефану Николићу за дело паљевине и похаре у Београдском суду од јула 1812. године, такође се констатује да је окривљени дао признање „при здравом разуму”.²³ За разлику од признања у средњовековној Србији, које је било формалног карактера и аутоматски повлачило осуду без оцене његове истинитости од стране суда, признање је у периоду од 1804. до 1842. године подлегало слободној процени суда.²⁴ То произилази и из казивања Ј. Вујића: кад оптужени призна кривично дело за које се оптужује „то он опет после три дана изведе се на суд и чрез секретара публично, у присуству целога суда, пита се припознаје ли он свој грех или не припознаје, да није ли се он пређе три дана при познанију његовог греха штогод уплашио, забунио или у какво замешателство совести и памети дошао.”²⁵

5. Признање је обично бивало слободно, пошто Србија Првог устанка није познавала тортуру као правно уређени систем изнуђивања исказа окривљеног у смислу у коме је она коришћена у инквизиторским поступцима многих западних земаља. Ипак, из неких судских докумената, Карађорђевих наредби и писама, произилази да је у неким случајевима било батинања и туче окривљеног у циљу изнуђивања његовог исказа. Такав стил понашања није био стран ни Карађорђу, ни сеоским кнезовима и војводама, које је с једне стране карактерисала неустрашивост у борби против Турака, а са друге стране, суровост и строгост према својим сународницима. Нису били ретки случајеви преког суђења на лицу места са веома суровим казнама, без уверљивих доказа, без позивања на било какву одговорност кнеза.²⁶ Неке пресуде су изрицане по кратком поступку и одмах извршаване, само на основу добијених обавештења, без саслушања окривљеног и суочења („суде напрасно и без мурафа”). 16. јуна 1812. године Карађорђе пише војводи Вељку Петровићу „да се опкоди пристојно с народом и да народ не угњетава, и да се повинуе своме Магистрату”. Истог месеца слично писмо пише и пожаревачким војводама: „Препоручујемо вам с народом добро и право уречуите и управљаите народ, нека буде прави суд; не угњетавајте народ преко мере; ни од кога не грабите за живот, јер то је велики отров и вама и народу.”²⁷

У Карађорђевој деловодном протоколу забележена је његова наредба бр. 658 од 7. јуна 1812. године упућена смедеревском војводи Вујици Вулиће-

²² Наведено према Ј. Вујић, *Прилике у Србији при оснивању првог усјаничког суда*, у: Зборник радова о судству и законитости у Првом српском устанку, Београд, 1979, стр. 79.

²³ Наведено према Д. Папазоглу, *op. cit.*, стр. 27.

²⁴ Тако Б. Марковић, *op. cit.*, стр. 54; Ч. Милошевић, *Оснивање првог усјаничког суда*, у: Зборник радова о судству и законитости у Првом српском устанку, Београд, 1979, стр. 99.

²⁵ Ј. Вујић, *Пушешествије по Србији II* 194, наведено према Б. Марковић, *op. cit.*, стр. 54.

²⁶ О једном таквом случају из 1810. године сведочи писар код кнеза Максима из Штиткова, Нићифор Нинковић, *Жизнописаније мое 1807-1842*, наведено према Б. Петрић, *op. cit.*, стр. 43.

²⁷ Наведено према Д. Папазоглу, *op. cit.*, стр. 160.

вићу да извесног Богдана из Крњева, који је похарао жену Стану, сестру војводе Станоја Главаша, „на муке удари док све искаже шта је зла починио, и који је јоште ш њиме”. Након изнуђеног признања, Богдана је Совјет осудио на вешање.²⁸ Позивом на циркулар Попечитељства правосуђа од 12. јуна 1815, А. Јовановић наводи бијење на мацкама, ускраћивање хране и стављање у квргу или стегу, као најчешће практиковане присилне мере према осумњиченима.²⁹ Иако је Карађорђевићев законик забрањивао прогон вештица,³⁰ има података о томе да су оне у то време ипак мучене и спаљиване.³¹

III. Период од 1815. до 1842. године

1. После пропасти Првог српског устанка септембра 1813. године, у Србији је поново заведен стари турски систем управе и правосуђа, који је био у знаку прогона и покоља Срба. То је довело до избијања Другог српског устанка. Иако је и Карађорђевићева и Милошева централистичка политика стварања Србије као јединственог политичког и културног подручја, у основи била прогресивна, методи њеног остваривања су се разликовали.³² Констелација снага великих сила и политичке прилике у земљи предодредиле су кнеза Милоша да већ после неколико извојеваних победа следи политику компромиса са Турцима. Стварањем српских органа у условима мешовите двојне власти, турске власти су фактички истиснуте и пре формалног признавања унутрашње аутономије од стране Порте.³³

²⁸ Наведено према А. Јовановић, *Доказна средства у нашем старом казненом законарству*, Београд, 1898, стр. 5; Л. Павловић, *Совјетна команда и остало правосуђе у Смедереву за време Првог српског устанка*, у: *Зборник радова о судству и законичности у Првом српском устанку*, Београд, 1979, стр. 89.

²⁹ А. Јовановић, *op. cit.*, стр. 5.

³⁰ „Ко би се усудио вештице тражити и убијати жене и мучити како што су бивале овакове будалаштине или у воду бацити, ко би ово учинио овакову лудост, за које се Србима бели свет смеје, за овакву будалаштину одсуђујемо му: оно што би он учинио био више реченим вештицама, њему да се учини” (члан 31 Карађорђевог законика).

³¹ За војводу Антонија Пљакића, који је био нарочито самовољан, прича се да је неку бабу, за коју је чуо да је вештица, живу испекао усред Карановца. Забележени су и неки случајеви принуде према пророчима и врачарама (наведено према Д. Папазоглу, *op. cit.*, стр. 51). У записима Вука Стефановића Караџића помиње се да је сам Карађорђе учествовао у мучењу жена оптужених за вештичлук. А. Јовановић наводи да је у време дечје редње Карађорђе лично организовао божје судове ради доказивања вештичења, бацањем у хладну воду жена везаних у квргу, које су све потонуле. Карађорђе је наредио и да се Пава, жена Павла Станојевића из Жабара привеже за ражањ и жива окреће између две ватре, док не призна да је вештица (А. Јовановић, *Доказна средства у нашем старом казненом законарству*, Београд, 1898, стр. 3-4).

³² В. Петрић, *Развијак правосуђа у Србији у периоду 1815-1839. године*, Архив 1/1966, стр. 84.

³³ Усмени споразум Марашли-Али-паше и Милоша Обреновића од 6. новембра 1815, који је потврђен султановим ферманом, предвиђао је да код сваког муселима седи по један српски кнез, без којег муселим не може судити Србима; да у Београду седи 12 кнезова, од сваке нахије по један, у канцеларији, да суде Србима за веће кривице, па кога нађу за смрт да га предају паши да се погуби (наведено према Љ. Кркљуш, *Одабрани извори из правне историје српског народа*, Нови Сад, 2003, стр. 62).

2. Признање окривљеног је и у овом периоду важно доказно средство, о коме сведоче бројни судски протоколи. *Наставленија издања магистратима* 6. јула 1825. године у тачки 4. садрже одредбу из које би се могло закључивати о интенцији искључивања даљег доказивања у случају неспорности чињеница међу странкама: „Ако казивања тих двеју страна не буду једнака, судије да траже сведоџбе о томе, и уверивши се, да изрекну пресуду.”³⁴ Сличну одредбу садржи и *Едикт кнеза Милоша за чланове магистратиа* од 01.01.1828, којим је замењено Наставленије.³⁵

У сачуваној архиви Пожаревачког магистрата у току 1827. године изрицање казне „по извјестном доказателству и признанију” забележено је у преко двадесет различитих предмета, од којих се у десетак случајева помиње и претходно суочење странака. Знатан број признања пред истим магистратом постигнут је и у току 1839. и 1841. године.³⁶ Признање је давано за различита кривична дела: самовласно тучење, телесне повреде, ајдуковање, разбојништво, узабране јабуке са дрвећа, крађе, блудочинство, покушај насилне обљубе, покушај силовања, несавесно чување стоке, буњење посленика, силедијство и повођење кавге, јексик леба, увреда кмета, узнемиравање комшилука лармом, самовласно наплаћивање дуга, узајамна повреда, одбијање ношења званичног писма, сеча шуме, дело против благодравља, недозвољени брак између сродника, нарушавање ноћног спокојства, прелјуба, подводништво, побацивање детета, шверцовање, убиство, ископавање мртваца, клевета, увреда власти, деоба без одобрења власти, итд. Цитираћемо део записника у предмету покушаја насилне обљубе из 1827. године: „Јоца Јовановић, из Прибића Рашанског представши овде к суду са својом 12-то летном кћерком Пауном, оптуживши Анту Костиног из истог села момка, да му је исту кћер на силу у градини притискивао и љубодејствовати хтео, но на викање њезино мати јој истрчала и у том намјереније Антино прекинула за које по извјестном доказателству и по признанију Антину пресуђено му по 7 дневном апсу примити тјелесну казн 30 штапова такође и његовим сведоцима Станимиру Илићу и Марији Новаковој ћерки, који су га у том оправдавали ударено им каждым по 25 штапова потом сви помирили и отпуштени к домом својим (27. априла, бр. 387)”.³⁷

Наведимо и неке примере осуда на основу признања окривљеног из праксе Београдског суда: због обљубе, насилног отимања крчевине без суда, организовања и учешћа у Чарапићевој буни, неуљудног одговора детету Хасан

³⁴ Текст Наставленија наведен код Т. Живановића, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.* Београд, 1967, стр. 61-63.

³⁵ Вид. Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 67.

³⁶ За признање вид. случајеве наведене под бројем: 189, 190, 192, 194, 197, 200, 205, 213, 215, 220, 221, 227, 232, 234, 241, 243, 244, 249, 255, 257, 261, 263, 264, 270, 277, 279, 281, 282, 292, 319, 320, 323, 325, 326, 327, 328, 330, 331, а за суочење случајеве под бр. 202, 203, 212, 218, 222, 229, 230, 231, 237, 245, 247, 251 (С. Максимовић, *Суђења у кнежевини Србији пре писаних законика*, Пожаревац, 1898).

³⁷ Наведено према С. Максимовић, *op. cit.*, стр. 114.

бега Јаића, противљења просецању пута кроз ливаду, крађе седла...³⁸ У пракси Гупријског окружног суда забележено је признање за убиство и покушај убиства.³⁹

3. Иако је све до 1842. године важио систем слободне оцене доказа, не види се да је то овлашћење стварно коришћено у односу на дато признање окривљеног. Наиме, нема података о томе да је суд и поред прибављеног признања ослобађао окривљеног, зато што је поклатио веру другим доказима, а не исказу окривљеног.

Са друге стране, суд редовно није сматрао веродостојним порицање учинилаштва од стране окривљеног. То се види из чињенице да одсуство признања у неким предметима није било сметња за изрицање осуде, мада понекад остаје нејасно на којим доказима је она заснована. Тако је нпр. у предмету Пожаревачког магистрата бр. 16 од 3. јануара 1839. године, извесни Стеван Стојковић, упркос порицању учинилаштва кажњен са 25 штапова због горосече и повреде. Сличан исход је забележен и у пресуди истог магистрата бр. 686 од 17. марта 1839. године због „довођења женске у механу на општу саблазн“. У предмету бр. 107 од 8. априла 1841. године, окривљени Живко Николић из Добрње кажњен је са 50 штапова и протеран из отечества Србије због увреде књаза, иако је упорно порицао своје „хулителне речи“. Пресуда је изречена на основу писмене сведоцбе тројице сведока, који су након заклетве положене у цркви касније и усмено саслушани и суочени са окривљеним.

У једном случају, међутим, забележено је порицање које је ипак резултирало ослобађајућом пресудом, додуше у садејству са другим доказима: исказима сведока и индицијама.⁴⁰

Забележени су и примери делимичног признања. У једном случају оптужбе због крађе 20 гроша из чекмежета, окривљени је признао да је узео само 12 гроша, колико је код њега претресом и нађено, али му магистрат није поверовао, с обзиром на могућност да је, изашавши из дућана, остатак новца могао сакрити негде напољу.⁴¹

У неким случајевима окривљени је уз дато признање наводио и разлоге који, по његовом мишљењу оправдавају његово дело, које суд није уважио. Тако је нпр. окривљени Милета Јовановић оптужен због спречавања општине да просече пут кроз његову ливаду тако што је посекао десет храстових дрвета и

³⁸ Вид. протокол Народне канцеларије у Београду бр. 394 и 395 од 18. 08 1819; решење бр. 361 Суда народнег српског у Крагујевцу од 1826. потврђено од стране кнеза; протоколи Београдског суда бр. 69 од 20.01.1828, бр. 308 од 01.07.1830, бр. 322 од 19.06.1831, бр. 221 од 11.05.1839 (наведено према Б. Перуничкић, Београдски суд 1819 1839, Београд, 1964, стр. 69-70, 240, 404, 466, 491, 757).

³⁹ Вид. извештај Гупријског окружног суда бр. 316 у Свилајнцу од 11.05.1827. и извештај бр. 412 од 24.10.1832. (О. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 151, 167).

⁴⁰ Протокол Београдског суда бр. 18 од 11.01.1838. године, наведен према Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 724-725.

⁴¹ Пресуда Пожаревачког магистрата бр. 50 од 10. јануара 1839. године, наведена код С. Максимовића, *op. cit.*, под бр. 236, стр. 121-122.

њима „оно место гди је капију обштина оградити смислила засекао”. Он је при суочењу признао учинилаштво, наводећи да је то зато учинио „што му је противно било да пут преко његове ливаде иде и ливаду му квару. Изговор овај његов није суд овај једно зато уважио, што је он у обштеству живећи за добро целог обштества и с тиме и самог себе неку незнатну част своје ливаде прегорети дужан био, као што су и прочи преко којих се ливада тај пут просеца то драговољно учинили, а друго што је без ичијег сада добивеног предварителног дозвољенија с тиме што је десет растова дрвета одсекао, родној гори штету учинио и по томе је у државноме данашњем заседанију своје решио да он због упорства и самовољства свога с 25 штапа казнен буде и да се одпусти.”⁴²

Дешавали су се и случајеви у којима је окривљени најпре порицао учинилаштво, да би касније, притиснут другим доказима, давао признање, којем је суд поклањао веру.⁴³ У једном предмету суд је нашао да се ради о утаји случајно нађеног блага а не о правој крађи, па је поред 25-дневног апса окривљеног казнио и са 25 штапа, „зато што није на прво исказивање и при првом испиту надлежног г. капетана дело признао”. Овај његов пропуст је за суд имао већу тежину од олакшавајућих околности које су такође узете у обзир младост и безазлестност, дотадашње добро владање, као и чињеница да је утајени новац сам вратио оштећеној.⁴⁴

Из сачуваних судских протокола није видљиво да је признање уважавано од стране суда као олакшавајућа околност која би утицала на одмеравање лакше казне. Изречене казне обично нису ни образлагане. Изузетак у том смислу представља пресуда Пожаревачког магистрата бр. 713 од 7. јуна 1827. године којом су окривљени ослобођени од казне за крађу, због тога што су били недозрела ума и узраста, што су крађу сами пријавили, дали признање на суду и покајали се.⁴⁵

4. И у овом периоду практикована је тортура („одаја”) као средство изнуђивања признања, о чему сведоче сачувани судски протоколи, записи савременика, као и прописи донети у циљу ограничавања или укидања тортуре. Тортура је најчешће вршена бојем, глађу и жеђу, квргом или стегом, мада је било и других облика мучења који су зависили од кметове маштовитости.⁴⁶ Најефикаснија је била кврга, која се огледала у томе да се окривљени извесно време (12, 24 или 48 сати) окује унакрст, тако да му десна рука буде припета за леву ногу доле до стопала, или лева рука за десну ногу, без икаквог растављања између једне руке и једне ноге. Кврга се могла састојати и у томе што се оптуженом упетљају заједно лисице на рукама и гвожђа на ногама, тако да згрчен преседи одређено време. Најтежа кврга била је набијена омча на врату, која је

⁴² Протокол Београдског суда бр. 221 од 11.05.1839, наведен према Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 757.

⁴³ Вид. протокол Београдског суда бр. 322 од 19. јуна 1831, наведен према Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 550.

⁴⁴ Протокол Београдског суда бр. 799 од 2.12.1836, наведен према Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 690.

⁴⁵ Случај наведен под бр. 221 код С. Максимовића, *op. cit.*, стр. 116.

⁴⁶ М. Грубач, *op. cit.*, стр. 31.

утегама низ леђа увезивана за гвожђа на ногама и за лисице на рукама, тако да оптуженик није могао да мрдне ниједним делом тела. Често су у таквом стању били вешани за дрво све док се не одају.⁴⁷ Треба приметити да се они облици тортуре који су се састојали у телесном кажњавању ни по чему нису разликовали од телесне казне као изречене кривичне санкције.⁴⁸ Поступак и средства мучења у Србији нису ни нормативно ни стварно били тако детаљно одређени као у западним земљама.

5. Навешћемо само неколико примера из судске праксе који недвосмислено указују на примену тортуре. У писму кнезу Милошу од 30. новембра 1823. Народни суд га извештава: „они лепим начином неће ништа више да покажу, но ако заповедате да их бојем принудимо да ако су јошт што узели да покажу.”⁴⁹ Кнезови Магистрата свилајначког у свом акту бр. 347 од 29.05.1826. наводе за једног вишеструког крадљивца: „И кад су га к нама довели и ми смо га испитивали и на муке различне метали, а он једнако на писара изговара се...”⁵⁰

Према протоколу Београдског суда бр. 71 од 03.02.1831. године, Стефан Марић, дете од 16 година, ускратио је признање за дело крађе, упркос томе што га је суд и био до десет батина.⁵¹ Дакле, тортуре нису били поштеђени ни малолетници, иако су са кривичноматеријалног аспекта били „привилеговани” јер је малолетство третирано као олакшавајућа околност при одмеравању казне, а у неким прописима као основ за прописивање блаже врсте или мере казне.⁵²

Тортури су излагане и жене. Кнезови Магистрата Ђупријске нахије (извештај бр. 8 од 05.01.1827) у вези са истрагом једне паљевине магацина наводе да је осумњичена извесна Калина „која није хотела ни под кои начин казати да је тому узрок и да је она запалила стајину док је нијесмо по каштигу метнули, и ударити дали неколико пута...”⁵³

У пресуди Пожаревачког магистрата бр. 50 од 10.01.1839. године наводи се: „Премда дакле Милош, који је пет дана у апсу лежао, и који је с 25 штапа кажњен, никако признати није хтео...”⁵⁴

Иако то нигде није посебно регулисано, у судској пракси се тортура издржана у току поступка урачунавала у изречену казну на крају поступка.⁵⁵ Обр-

⁴⁷ М. Грубач, *op. cit.*, стр. 45.

⁴⁸ М. Грубач, *op. cit.*, стр. 43.

⁴⁹ Наведено према Б. Марковић, *Уџбеник српског кривичног поступка*, стр. 55.

⁵⁰ О. Гавриловић, *op. cit.*, стр.

⁵¹ Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 475-476. ’

⁵² Указ од 11.12.1847. о новој допуни Казнителног закона за похаре и крађе у призрењу малолетних лица издваја као посебну категорију „малолетна лица од 16 година до пунолетства” и према њима искључује смртну казну и уместо ње предвиђа шибу од 6 до 9 пута (мушка лица) и камдију од 50 до 70 удараца (женска лица), те робију од 6 до 9 година, ако за телесну казну нису способни. Вид. Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 472-474.

⁵³ Вид. О. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 150.

⁵⁴ Вид. случај наведен под бр. 236 код С. Максимовића, *op. cit.*, стр. 121.

⁵⁵ Вид. нпр. протокол Београдског суда бр. 71 од 03.02.1831.: „За ово преступленије каштиговат је Стефан са 25 батина, додајући у рачун и они 10 батина које су му на испиту ударене” (Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 476.).

нуто, у неким случајевима је окривљеном на крају поступка била изрицана казна батинања због тога што приликом испитивања није признао.⁵⁶

У писму попечитеља правосуђа и просвештенија од 10.06.1839. препоручује се Београдском суду да званично обнародује „богомрска дела” књаза Милоша, који је „премноге добромислеће и невиност бранећи великаше и друге отмене у народу мужеве, који би се безчовечним поступцима његовим противили, не само разним гоњењима и мукама излагајући, но често и без сваког суда и судишта, гди које јавно, а гди које и понајвише њи тајно и у помрчини живота лишавајући”.⁵⁷

Међу списима Београдског суда, сачувано је и писмо Јефтимија Рупића Његовом Височеству, од 08.02.1836. године. Он се жали да је невин ухапшен и тако мучен да је радно онеспособљен, те да је пуштен из тамнице тек када се открило да је прави учинилац неки Турчин. „Сада обаче ја као невини страдалац који сам разна мученија претрпео, тако да више коре хлеба снагом мојом заслужити нисам у состојанију, припадам превеликој вашој милости, аки оцу земаљском, да би се мене праведна награда за трпљене муке од Турчина наплатила...”⁵⁸

5. Први акт који говори о забрани тортуре у Србији је *Наредба нахијским судовима* коју је 12. маја 1828. године упутио Народни суд. Њоме се, између осталог, „строго запређује свим магистратима, да кривце и подозриве људе не принуђују батинама и мучењем да кривицу своју признаду, него да их испитивањем и речима „доведу донде, док своју кривицу не признаду”.⁵⁹ Ако успоставимо паралеле у том погледу са неким другим земљама, приметимо да се у Србији са том мером прилично каскало, што је последица касног обнављања српске државе након ослобођења од Турака. Примера ради, тортура је најпре укинута у Шведској за дела обичног криминала 1734; у Пруској 1740; у Аустрији и Хрватској 1776; у Ломбардији 1786; у Француској 1789; у Баварској 1806; у Вајмару и Саској 1817. и 1819; у ХанOVERу 1822.

Посебан коментар заслужује други део наведене реченице, из којег следи да је замена за тортуру долажење до признања вербалним путем (испитивањем и речима). У том погледу, овај пропис одговара једној од традиционалних поставки европских кривичнопроцесних законодавстава: праву органа кривичног правосуђа да испитују окривљеног.⁶⁰ То је само једна од „допуштених пресија на окривљеног,”⁶¹ усмерена на ограничавање слободе казивања, која индиректно

⁵⁶ Протокол Београдског суда бр. 799 од 02.12.1836, наведено према Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 691.

⁵⁷ Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 760.

⁵⁸ Наведено према Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 661.

⁵⁹ Наведено према Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 69.

⁶⁰ У римском акузаторском кривичном поступку републике, окривљени се није смео испитивати на расправи. Он је имао право да сам изјави да ли се осећа кривим или не и да при извођењу неких доказа изнесе своје ставове о (не) постојању чињеница (В. Бауер, Казнено поступовно право, стр. 90).

⁶¹ Израз преузет од В. Бауера, *Југославенско кривично процесно право књижа дружа*, Загреб, 1989, стр. 139.

потврђује интенцију нормотворца да органима кривичног правосуђа у што већој мери стави на располагање афирмативан исказ окривљеног. Чак и ако не постоји дужност давања исказа, свако испитивање представља понуду окривљеном да се одрекне права на ускраћивање исказа.⁶² Осим тога, у условима непостојања минимума гаранција у корист окривљеног, овакав начин навођења окривљеног на признање био је отворен и за примену разних сумњивих метода испитивања, као што су обмана, превара, претња, држање окривљеног у неизвесности о доказима против њега, итд., који су забрањени тек 1842. године.

У овој фази донето је још неколико прописа који забрањују мучење или регулишу такав начин испитивања окривљеног којим се обезбеђује поштовање његовог достојанства:

а) *Уйујсїтво свима кнезовима нахијским* које је издао кнез Милош 3. марта 1829. године⁶³ садржи неколико одредаба:

- „2. Кнез да оне људе кои му доходе на суд чловечно и пристојно прима, не односећи главе од њих, ибо, све су ово браћа наша.
3. Кнез тужитељу без оптуженога и без довољнога сведочанства да не суди.
4. Кнез у пресуђивању спокојно и равнодушно да слуша сва показанија тужитеља и оправданија оптуженога, не плашећи иј, не псујући и не изговарајући никаковиј непристојниј речи, ни тужитељу ни оптуженому, јоште мање, као што се досад догађало, да не би кнез све собране сељане без разлике грдио, ибо: овако са свим људма вообште поступајући, чим ћемо добро од злог разликовати.
23. Ако би се коме подозривом човеку без довољних доказа каква кривица приписала, не сме да се бојем и мучењем принуђује на признање, „но точним и порјадочним испитама и с рјечима дужни су онаковог донде доводити, док би, ако је крив, кривицу признао.” И зато: да кнез таквог подозривог човека пошље у магистрат, где се боље може да испита.”

б) Надаље, један акт од 8. јула 1833. године насловљен као *Дужности чланова нахијских судова*⁶⁴ у тачки 26. садржи следећу одредбу: „Судије кад кога испитују ваља да буду кратки и питајући да не псују, и да се не набрецују, и кад нађу да је крив, да га казне без вике и псовања, а и парничаре да не пусте, да се пред њима руже и бесчесте. Испит нек чини свагда онај између чланова, који је нарави кротке, при том човек разборит и за тачно испитивање најспособнији.”

в) *Уредба о дужностима војени командантиа, исправничества*⁶⁵, срезски *сїарјешина* од 11. новембра 1836. године у тачки 11. наводи „Њему није сло-

⁶² О ефикасности те пресије сведочи чињеница да се и данас у пракси изузетно ретко користи право на ћутање.

⁶³ Наведено према Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 71-73. Према другим изворима овај акт има назив уредба (вид. Право 4/1885, стр. 114; Б. Марковић, Уџбеник српског кривичног поступка, стр. 55.

⁶⁴ Објављен код Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 83-85.

⁶⁵ Исправничества су били нека врста судова војно-полицијског карактера. Тај назив датира из 1835. а већ 1837. им је враћен стари назив магистрат.

бодно без присуствија два кмета никому ни о чем судити, а јошт мање самовољно кога дати тући, или сам у својој ствари судијом бити.”⁶⁶

г) Према тачки 15 *Устројенија судовој окружни* од 26. јануара 1840: „Окривљеника, који се под испитом налази, на признаније злочинства или преступленија бојем нагонити, или на муке метати, судовима забрањује се.”

д) Према чл. 10 *Уредбе о чиновницима* од 17. марта 1842, „Они званичници, који буду људе, с којима по званичној дужности посла имају, сурово и зло, грубо и неправедно предусретали, не само, што неће по реду аванзирати, него ће још бити и премештени а према околностима и строжије кажњени.”⁶⁷

б. Било би погрешно закључивати да је наведеним прописима тортура у Србији дефинитивно искорењена. Она је и даље била присутна и то на три начина:

а) незаконитим путем

Судови су нерадо примили поменути наредбу о забрани изнуђивања признања. О томе сведоче примери мучења забележени након издавања наредбе из 1828. године. Због тога је Народни суд актом бр. 477 од 28. августа 1828. године опоменуо јагодински магистрат: „Нами је до знања дошло да ви за погрешку приглашене вам људе бојем и батинама принуђавате да они своју погрешку признаду; који, немогући мука и боја стрпјети принуђени бивају, такову признати, а по том како бој престане опет почну отрицати да никако нису у показаној погрешки. Ви пак ни најмање на то не сматрајући, ипак батинама почнете их бити и погрешку на њих изјављену да признаду, натеривати. Ово ваше поступање види се нам противно бити судејском праву. Зато строжајше налаже се...”⁶⁸

Београдски суд који је дошао до сазнања о самовољном понашању једног полицајца који „људе по чаршији бије”, обратио се дописом од 1. јануара 1838. полицији са налогом да испита тог полицајца и да „свако насиље и самовластије по чаршији једаред за свагда строжајше забрани.”⁶⁹

б) путем изузетака

Накнадно донетим прописима је у посебним случајевима омогућено физичко изнуђивање исказа окривљеног. Тако је већ 3. марта 1829. *Учуйсїво свима кнезовима нахијским* у тачки 23. предвиђало изузетак: „Изузимају се од овог подозриви за мало важне крађе, као прасаца и јагањаца, када кнез може сразмерно „подозрителној кривици” и подозривог опшинути да кривицу призна. Подозриви да се бију не по леђима, но по належности, тј. „по дебелим местима” и бој за такво подозревање да не буде већи од 25 батина.” Везивање овог

⁶⁶ Према Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 107.

⁶⁷ Према Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 163.

⁶⁸ Наведено према А. Јовановић, *op. cit.*, стр. 5.

⁶⁹ Вид. Б. Перуничкић, *op. cit.*, стр. 724.

изузетка за „мало важне крађе” представља својеврсни израз начела сразмерности, које је пожељно уважавати и у кривичном поступку. Чини ми се, међутим, да је то начело овде наопако постављено: ако уопште може бити оправдан изузетак од забране изнуђавања признања, логичније би било везати га за тежа, а не за лакша кривична дела, јер је код ових првих израженији друштвени интерес за гоњење и пресуђивање. Степен процесне принуде треба да опада са смањивањем значаја кривичног дела.

в) заобилазним путем

Принуда у циљу изнуђивања признања је поново заобилазним путем уведена у кривични поступак санкционисањем лажног исказа окривљеног. Првобитно право суда на испитивање окривљеног прерасло је у дужност давања одговора и дужност истинитог казивања. Пренебрегавање тих дужности од стране окривљеног водило је „казнама за непослушност”, које су биле супститути тортуре и у многим другим европским законодавствима.⁷⁰ У Србији су казне за непослушност уведене неколицином прописа, при чему је први донет у овој фази. То је *Успројеније судова окружни* од 26. јануара 1840. године, који у тачки 16 прописује: „За очевидну и доказану лаж, којом би окривљениј испитаник Суд заводило, и испит обтерећавао, моћиће се он под соразмјерну казн ставити.” Иако овим прописом није одређена врста казне, свакако да се рачунало, пре свега, на могућност телесног кажњавања.

IV. Период од 1842. до 1865. године

1. Овај период карактерише, пре свега, заокрет од слободне ка законској оцени доказа, који представља реакцију на дотадашњу самовољу неписмених судија. Прописивањем доказних средстава која судија може користити и услова под којима она могу имати доказну снагу, хтело се стати на пут правој анархији која је владала у судству.

а) Прекретницу у том смислу представља *распис Појечийѣлствѣ правосуђа од 11. фебруара 1842. о законј сили сведочанствѣ (доказѣлствѣ) у догађајима кривичним*, који је донет по узору на аустријско казно законодавство из 1803. године. Овај распис је и поред своје несавршености остао на снази све до 1863. године. Разлог његовог укидања најбоље се види из образложења тадашњег министра правде: „Но овај распис тако је недостаточан, да је управо основан глас, што се чује из народа, да људи ватају зликовце и предају суду, а овај ји отпушта; при свем том, што се судовима у овоме нема шта пребацивати, јер су они обвезани, да се овог расписа придржавају.”⁷¹

⁷⁰ Вид. нпр. чл. 364 аустријског, чл. 292-297 пруског, чл. 188 баварског кривичног законика (према В. Бауер, *Казнено поступовно право*, стр. 147-149).

⁷¹ Наведено према Б. Марковић, *Уџбеник српског кривичног поступка*, стр. 60-61.

б) Циркулар *Појечитиелсѣва ѣравосуђа о доказима у кривичном постоупку од 16. марта 1863. године*⁷² мења дотадашња правила о доказима. Из пар. 11 и 12 произилази да је усвојена негативна законска оцена доказа. За разлику од расписа из 1842. године, који је био лоше начињен извод аустријског процесног закона из 1803., овај циркулар представља добар превод XI главе аустријског поступника из 1853. године.⁷³ Кључна разлика је у томе што правила из 1842. дају маха убеђењу судија само тамо, где би оно могло да иде на окривљење, док му правила из 1863. дају места само тамо где би могло да иде на оправдање оптуженог.⁷⁴

Статус признања је остао исти као у распису из 1842. године. Оно може бити потпун доказ само под следећим условима: а) ако је изречено, одределително, јасно учињено, а не само знацима или движењем тела; б) ако је оптужени био при свести у време признања; в) ако је основано на његовом сопственом казивању о самом делу, а не само на питања, да јест или да није; г) ако је при истраживању пред судом или полицајном власти учињено; д) ако се оно у вештествености подудара са дејствително постојећим околностима казниког дела.

Према пар. 17. такво признање не губи силу доказа, баш и ако се не би све околности потпуно истражиле, него је довољно да су и неке истражене, које потврђују да признато дело постоји; само пак признање по себи, без да је само доказано да дело постоји, не сачињава закони доказ.

„Признање недозвољеним средствима изнуђено не служи за закони доказ; но ако би овако признање оптужени слободан од сваког незаконског утицаја повторио, или би се у том признању и онаква збића садржавала, која се са истраженим подударају, и која само учинитељу позната бити могу, то ће онда такво признање за закони доказ важити.” (пар. 18).

„Порече ли оптужени законим начином учињено признање (пар. 16), оно неће силу доказа изгубити, осим ако би оптужени веројатан узрок навео, која по његовом истражењу дејствително постоје, и истинитост пређашњег признања са основом у сумњу доводе.” (пар. 19)

Признање може бити потпун доказ и у садејству са исказом једног сведока (пар. 21). Казивање саучесника, који су признали исто кривично дело, може служити за убеђење окривљеног који не признаје своју кривицу, ако су у питању једногласни искази два или више лица казани на суду у очи оптуженом (пар. 22).

в) Најзад, 10. априла 1865. године донет је *Законик о постоупку судском у кривичним делима*, по узору на аустријски законик из 1853. године. Он је и даље на линији законске оцене доказа и оног режима признања који је постулиран 1863. године.

⁷² Наведено према текст код Т. Живановића, *op. cit.*, стр. 393.

⁷³ Тако Б. Марковић, *op. cit.*, стр. 61.

⁷⁴ П. Ј. Савић, *Теорија судских доказа у кривичним делима*, Београд, 1886, стр. 77.

г) Неки прописи из овог периода придају признању значај олакшавајуће околности при одмеравању казне. Таквог је карактера околност да је преступник „без затезања и извијања своју кривицу, као и учеснике у овој при испиту одкрио, према пар. 38. Полицијске уредбе од 18. маја 1850.”⁷⁵

д) Као и у већини инквизиторских поступака тога доба, признање је, поред исказа два сведока, доказ на основу којег је могуће изрицање и смртне казне (пар. 34. Циркулара Попечителства Правосуђа о доказима у кривичном поступку од 16. марта 1863)..

ђ) Наведимо и неколико примера из судске праксе овог периода. Пресудом Ђупријског окружног суда од 21. октобра 1865. кажњена је због побачаја, а на основу признања извесна Миља, да би је Апелациони суд ослободио, позивом на то да њено учинилаштво није доказано.⁷⁶

У следеће две пресуде окривљени је, упркос порицању био кажњен, а у трећој ослобођен, позивајући се на непостојање рђавих намера:

У пресуди бр. 88 од 1. априла 1843. године Станко Стефановић из В. Градишта је, упркос порицању, по одлежаном седмодневном апсу „публично” кажњен са 50 штапова због „отровних речи против благотворног устава”, на основу „отношенија Славног Начелничества овдашњег од 24. марта 1843. год. бр. 861”.

У предмету бр. 92 од 5. априла 1843. године кажњен је са 30 штапова Груја Германовић као општепознати противник законог поретка. Суд није поверовао његовом порицању, већ сведочком исказу његовог бившег слуге, са којим је и суочен. Занимљиво је да је пресуда заснована и на чињеници да је поменути Груја „више пута надлежном полицајном влашћу, опомињан да се свега што се противу благостојанија народног и постојећег правленија клони”.⁷⁷

Недељко Бранковић, оптужен за увреду књаза, порицао је да иза његових речи „да светли књаз наше аљине официрске носи, да га човек не би могао познати да је књаз, и да све ћути, а онај стари књаз да је све напротив тога викао и псовао и људе увек узнемиравао” стоји рђава намера или неоданост према Његовој Светлости, што је резултирало његовим ослобођењем.⁷⁸

2. У овој фази се ради ефикаснијег сузбијања неких кривичних дела одступа од општеважећег режима доказивања у случају изостанка признања, и то на два начина: а) олакшавањем доказивања чињеница неповољних за окривљеног; б) отежавањем доказивања чињеница повољних за окривљеног.

а) Према чл. 16 *Закона којим се прописују казне и судски поступак за бунтовничтво и издајство против државног поретка* од 22. октобра 1843.

⁷⁵ Вид. текст уредбе код Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 213.

⁷⁶ О. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 173-177.

⁷⁷ Случајеви бр. 235, 246, 276, 299 и 300 наведени код С. Максимовић, *op. cit.*, стр. 121, 126, 141-143, 162-163.

⁷⁸ Пресуда Пожаревачког магистрата бр. 335 од 9. августа 1843. године наведена под бр. 322 код С. Максимовића, *op. cit.*, стр. 175.

године, „Ако се који учасник не би могао добавити или би био ван отаџбине и на позив судски не би суду предстао, суд ће над таквим, узевши у обзир доказе, као да их је признао за истините, пресуду изрећи, и чим буде било могуће извршити без даљег одлагања и иследовања.”⁷⁹

б) *Уредба о кажњењу крадљиваца и лојова од 22. маја 1845. године*, упркос непостојању доказа о учинилаштву захтева додатно доказно средство јемство суграђана: „Ако онај на кога је пала сумња, лоповлук не призна, а не покажу се против њега такви докази, да би га по истима суд могао да осуди и без његовог признања, у том случају да се оптужени не пушта одмах у слободу, него тек на јемство добрих и чесних суграђана његових и са знањем надлежне полицијске власти.”⁸⁰

3. У овом периоду се шири број допуштених изузетака од начелно забрањене торгуре код одређених врста кривичних дела.

а) *Уредба о кажњењу „крадљиваца и лојова” од 22. маја 1845. године* прописује: „На кога би пала основна сумња, да је какву поару учинио, тај ће се у почетку из призрења на човечност на благ начин испитивати, и на послетку ако не би хтео „кривицу” своју да призна, а не би било никакве околности, која би могла да умањи против њега порођену сумњу, биће и строгим апсом и држањем само о хлебу и води на признање нагнат („притегнут”).”

б) *Циркулар Појечийшељсѣва ѣравосуђа од 12. јуна 1845. године* прописује начин кажњавања оптуженог при испиту: а) постом, тј. да му се решењем суда за известан број дана ускрати свака друга храна, осим хлеба и воде; б) стегом.

в) *Решењем о испребљењу хајдука и њихових јатѣака у Ужичком Округу* од 13. априла 1850. године предвиђено је у тачки 5: „Да се окружном начелнику да власт, да оне, за које се подозрева, „а нема довољно убедителни доказа”, да су јатаковали, или хајдуке „у њиховим злим намерама потпомагали”, казни ради „одаје” са до двадесет и пет штапова; па ако се и после тога не би одали, да их „спроведе суду с описанијем показаног против њих подозренија и чињеног над њима иследованија”. По тачки 6 тог решења, окружном начелнику даје се власт, да онога, „који не би исправно испуњавао његове налоге за гоњење и ватање ајдука” или који би се оваквим његовим налозима противио, „упорствујући или одричући му нуждну послушност”, може телесно са двадесет и пет до тридесет и пет штапова да казни; а оне који би се усудили, да поред неполушности и оружје употребе, окружном суду да пошље. У складу са тачком 10, док се закон о чиновницима не изда, у коме ће бити одређене казне „за извршитеље ови правила”, да се они „у случају пристрасија или неправде према

⁷⁹ Према Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 173.

⁸⁰ О јемству као доказу у кривичном поступку вид. В. Петрић, *Кривична дела похаре и утаје за време прве владе кнеза Милоша*, *Анали* 3-4/1965, стр. 304. Неки указују да и јемство може представљати својеврсну пресију на окривљеног да призна: ко не нађе себи јемца, сумњив је, и подложен изнуђивању исказа (А. Јовановић, *op. cit.*, стр. 21).

величини њиховог злоупотребленија најстрожије казне”. Најзад, интересантна је и одредба последње тачке 11, која говори о привременом карактеру свих тих правила, која ће се примењивати дотле „док се циљ истребљења ајдука и њини јатака не постигне”.⁸¹

4. Казне за непослушност нису биле непознате ни у претходној фази, захваљујући тачки 16 Устројенија судова окружни од 26. јануара 1840. године. Илуструјмо то једним предметом Пожаревачког магистрата бр. 158 од 14. јуна 1843. године, у коме је окривљени преиначио свој исказ односно накнадно повукао признање. Први пут је признао да је само једну овцу из села Трновча украо, а после тога променио исказ наводећи да је такву овцу украо из села Рашанца, а не из Трновче. „Због тога што је суд у испитима лажљиво обмањивао”, суд га је „на одају посредством славног начелничества овдашњег с 25 штапа казнити дао, но почем је он по издржаној казни при последњем свом показивању остао сирјеч, да је само једну овцу из села Рашанца неком Петру Мочоковићу украо, то је суд овај у данашњем засједанију свом и пресудио: да он оштећеном Петру једну овцу с јагњетом, за ону њима украдену даде, и по томе почем му се у име казни 26 дана издржани апс, и ударени му на одају 25 штапа, за учињено иступленије урачуна, да се слободан кући својој отпусти.”⁸²

Други пример је суђење Филипу Станковићу, према коме је 1854. године примењена тортура, али не ради добијања признања, већ ради одавања саучесника. Поводом притужбе грађана Смедерева, попечитељ 7. маја 1854. пише г. Ценићу, председнику Смедеревског суда: „Против вас као председника суда окружја смедеревског, разнео се овде глас, да ви према тамо уапшеном Филипу Станковићу врло нечовечно поступате, имено да сте ви њега унакрсно дали везати, и у том га положенију шест дана држали, од тога да су му и леђа пребјена остала тако, да се он сада никако не може да исправи, даље да сте га тако осакаћеног на чабрњаку у канцеларији дали донети, и напослетку да је овај нечовечан поступак ваш са предименованим кривцем целу тамошњу варош у страх бацио...”⁸³

У овом периоду се тај заобилазни пут увођења тортуре шири и продубљава.

а) Тако *Казнијелни закон за њоаре и крађе* од 26. маја 1847. године у тачки 6. прописује: „Да би полицијске власти тим поузданије могле поару или крађу или кривце да пронађу, и за тим овога после „достатчног испита”, суду на даљи његов поступак пошиљу: нека оне при истраживању и испитивању своме све целисходне мере употребљавају, па по томе сваког оног испитаника или кривца и „са до десет штапова” казне, а) који се у испитивању у лажи ухвати или б) који оно, што очевидно мора да зна, неће да покаже, или в) који би покушавао оруђе, знак или траг учињеног злочинства, да прикрије, или уквари

⁸¹ Према тексту објављеном код Т. Живановића, *op. cit.*, стр. 211-212.

⁸² Наведено према С. Максимовић, *op. cit.*, стр. 168.

⁸³ Наведено према Т. Васиљевић, Ђорђе Д. Ценић- развој кривичноправне мисли у Србији XIX века, Београд, 1987, стр. 40-41.

и тиме истраживање осујети или отежа. Ову казну могу оне над таквим лажљивцем или упорником при истраживању „једног злочинственог дјела” према приликама и више пута да употребе; само је нужно, да, како при испиту, тако и при извршавању ове казне, и надлежни кметови присуствују, „како би и они знати могли”. У тачки 7. било је предвиђено да се по тачки 6. судови убудуће управљају при испитивању над оваквим кривцима.⁸⁴

Упоредимо ли овај пропис са оним из претходне фазе, уочићемо следеће разлике: а) први је општи и односи се на сва дела; други је специјални и односи се само на дела похаре и крађе; б) први се односи на судски поступак, а други на полицијски; в) први захтева да лаж буде очевидна и доказана, док се други задовољава са било каквом лажу; г) први санкционише само лаж, а други и ускирававање исказа и уништавање трагова кривичног дела; д) први предвиђа уопштено сразмерну казну, док други конкретизује до десет штапова казне; е) први не захтева никакве додатне услове, док други тражи присуство кметова. Очигледно је, дакле, да је кажњавање за непослушност код похара и крађа постављено на много широј основи. Свакако да иза тога стоје криминално-политички разлози: густина становништва и њихове миграције, политичке и економске прилике, као и ратни услови живота учинили су да дела крађе и похаре буду најраспрострањенија у том периоду.⁸⁵ У том контексту поново се потврђује мисао да је за разумевање појединих правних институција потребно узети у обзир и демографске, географске, економске, културне и друге факторе датог друштва⁸⁶

б) С обзиром на неке недоумице у судској пракси, 11. маја 1853. дато је *Објашњење израза „достаточни испити”*: „Прописује се, да се под тим изразом из тачке 11. Устројенија Окружних судова и тачке 6. закона за похаре и крађе од 26. маја 1847, према раздјелку 6 тачке 2 Уредбе од 8. јула 1839, где се каже „са достаточним над њиме испитом” разуме достаточни испит „такав, по ком не би могла полицајна власт каквог човека напастовати и суду послати, о ком не би никакви или сасвим незнатни знаци били, да је какво злочинство учинио, као и оног, који би друго лице био, а не оно које је злочинство учинило.” И уопште под достаточним испитом може се разумети „само онакав испит, какав је полицајна власт у стању учинити по постојећим својим ограничењима”.⁸⁷

в) Један акт од 21. фебруара 1846. године предвиђа: „Полицијске власти, „имено срески начелници” имају право, да оне, који на њихов позив неће да дођу, „него се томе противе и упорством или лукавством гледају да омету извршавање њихове дужности, свагда, пошто их најпре благим мерама на пос-

⁸⁴ Наведено према Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 197.

⁸⁵ Д. Папазоглу, *Кривично право и правосуђе у Србији 1804-1813 (Прилог питању карактера Првог српског устанка)*, Београд, 1954, стр. 123, 125; В. Петрић, *Кривична дела похаре и ушаје за време прве владе кнеза Милоша*, *Анали Правног факултета у Београду* 3-4/1965, стр. 298-312.

⁸⁶ Д. Јанковић, *Друштво устаничке Србије и његово правосуђе*, стр. 8.

⁸⁷ Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 293.

лушност нису могли приморати, и штаповима нагоне, да се позиву повинују”. Но да се с овим не би злоупотреба чинила, среским начелницима се налаже:

1) Да онога, који још није познат, као упорник или непоштен човек, или од кога се могу да надају, да ће се њиховим налозима повиновати и блажијим мерама, дотле примерно или штаповима не казне, док се јасно не увиди, да се овим блажијим мерама „никако не могу да приморају на послушност”.

2) Да им се та намера Правителства озбиљно изјави, да ће се сваки онај, који би „против овог правила предострожности и умерености лакоумно или злобно погрешно строгом одговору и казни, подвргнути”.⁸⁸

г) *Уредба о томе, како ће полицајне власти с полицајним пресјудницима постојати, и како ће их оне казнићи* (ишв. „Полицијска уредба”) од 18. маја 1850. године у пар. 33 став 2. тачка ж) предвиђа: „Испит да се свагда чини точно и озбиљно. С испитаником Полицајна власт разумно и ладнокрвно да поступа, не нападајући на њега суровим рјечима, а иошт мање непристојном псовком или претњом. Само ако је испитаник упоран, па навалице власт обмањује и лажама испит обтерећава, онда нека га она за то соразмјерно с нешто затвора, или ако је за то, с нешто боја казни.” Према тачки з) истог става: „Ако испитаник неће дјело, цјело или од части, да призна, па ни онда, кад не може ни околности мјеста и времена навести, којима би немогућност показао, да је оно исто дјело, као што се окривљује, учинио, онда га треба свједоцима и доказателствима убједити. Пар. 34 исте Уредбе предвиђа: „Да би се испитаник окривити, осудити и казнити могао, нужно је да се он убједи о свом недозвољеном или злом дјелу. Убјеђен је пак онда, кад је у самом дјелу ухваћен, или кад је сам таково своје дјело полицајној власти на испиту свјестно признао; после, кад се из подударајући се околности: мјеста, времена, стања као и из доказателства средством ствариј, орудија, писама и т. п. јасно показало, да је он доиста то дело учинио, и најпосле кад се сведочанством његова кривица обелоданила и потврдила.”

д) Могли бисмо рећи да је тортура дефинитивно укинута тек онда када су укинуте казне за непослушност. Поводом представки Попечитељства правосуђа и Попечитељства унутрашњих дела, којима је предложено укидање принудних мера за „докучење признања”, јер су извор злоупотреба, јер не одговарају основима правде и не помажу остварењу постављеног циља, 10. маја 1858. године донет је *Закон о укидању ш. 16 Успројсјива Окружних судова од 26. јануара 1840, ш. 6 и 7 Казнићелног закона за поаре и крађеод 26. маја 1847 и ш. 2 разд. ж. у пар. 33 Полицијске уредбе од 18. маја 1850.*⁸⁹

ђ) Након 1858. године, поново је уведена једна врста казне за непослушност због лажног или противречног исказа, која се краткотрајно (око пола годи-

⁸⁸ Вид. Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 192.

⁸⁹ Према тексту код Т. Живановић, *op. cit.*, стр. 326.

не) примењивала пред преким судовима. Према члану 14 *Закона о проглашењу окружних судова у неким окрузима преких судовима за означена кривична дела* од 20. марта 1863. године, „За време докле преки судови постоје, и за злочинства и преступљења због који се овим законом преки судови проглашавају у местима, за која су преки судови проглашени, изслеђујућа полицајна власт може оне, за које се с више околности доказује, да су какво од речени злочинства или преступљења учинили или злочинце прикривали и помагали им, кои би својим, доказано лажним и противуречећим изказивањем власт обмањивали, казнити по 1. точки замењеног пар. 359. казнителног законика.” Према чл. 15, „лажно изказивање и обмана, за коју ће изслеђујућа полицајна власт по предидућем члану казнити, мора бити доказана; и потом ће изслеђујућа власт у сваком случају о томе, шта је обвињени изказивао, и доказе, из које се лаж увиђа, на протокол ставити и пресуду о казни изрећи, коју ће и испиту присуствујући сведоци подписати или закрстити.” Решење о укидању изванредног стања и преких судова у неким окрузима донето је 29. октобра 1863. године.

е) И након 1858. године у пракси су чести случајеви повлачења признања, образлагани употребом принуде. Илуструјмо то предметом Ђупријског окружног суда бр. 17196 од 16. октобра 1875. у коме су забележени следећи изговори: „Она је од ислеђивача Јанка окивана, мучена, потезана је на њу сикира”; „са секиром на њу замахивао, са маљевима мучили је, не давали јој по три дана да једе, свлачили је голу, давали јој ракију и опијали”; „јер су је затворили у подрум, плашили змијама и мртвим турчином без главе, а износили јој и неку крваву кошуљу”... Ни у једном случају повлачења признања суд није уважио наведене разлоге, јер је сведоцима утврђено да није било принуде.⁹⁰

ж) У скупштинским расправама забележено је још неколико покушаја да се тортуре поново озакони: 1858, 1861. и 1864. године. Иако је иза неких предлога у почетку стајало више од половине посланика, они на крају нису изгласани.⁹¹

⁹⁰ Вид. О. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 177-221.

⁹¹ Вид. П.Ј. Савић, *op. cit.*, стр. 73; Т. Васиљевић, *op. cit.*, стр. 105.

*Snežana Brkić, Ph.D., Docent
Novi Sad School of Law*

Confession of the accused in Serbian law until 1865

Abstract

This paper contains a historical review of confession of the accused, as prescribed by the Serbian law since the first written sources of 12th century, through the renewed Serbian state of First and Second Uprising, to the adoption of the Code on Judicial Procedure in Criminal Matters of 1865. Not only was the then applicable legislation made subject to the analysis, but also the case law which might have been followed through the preserved records. Evidence procedure of Serbian law was primarily developed under the Byzantine influence, until the Austrian solutions replaced it. Therefore, a lot of comparisons may be made in comparative law. The issue of extortion of confession is discussed in particular.